

Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852—1856) (II)

NICOLAE ISAR

După scrisoarea din 25 noiembrie 1853 survine o nouă întrerupere în corespondența lui Al. Christofi, pentru trei luni, următoarea scrisoare datînd din 10 aprilie 1854. Între timp, el se stabilise la Constantinopol, iar Christian Tell la Smirna. De la această dată corespondența dintre cei doi, de la Constantinopol la Smirna, va urma regulat, pînă în 1856, cînd exilul lui Christofi va lua sfîrșit.

Lotul de scrisori, masiv, pentru anul 1854 se raportează în primul rînd la încercarea revoluționarilor români de însurecționare armată a țărilor române, în vederea cîștigării independenței și unității naționale, în condițiile războiului Crimeii.

Corespondența lui Christofi din lunile aprilie-august 1854 are în centrul atenției figura generalului Gh. Magheru și rolul pe care el ar fi urmat să-l aibă în acest proiect de colaborare; corespondența din ultimele luni ale anului 1854, privește aceeași încercare chiar dacă soarta ei era lămurită, ea raportîndu-se la disputele dintre fruntașii revoluționari, în primul rînd dintre Magheru și Eliade pe marginea eșecului acestui proiect, recriminările reciproce alcătuiind, cum se știe, dată fiind situația deosebit de grea a exilaților români, o constantă a stării lor de spirit. Dezamăgirea profundă răzbate în fiecare pagină a acestei bogate corespondențe.

Cele mai multe dintre scrisorile lunilor aprilie-august 1854, cum am precizat, se referă în primul rînd la Magheru, dar și la alți fruntași revoluționari pe un plan secundar. În aprilie, generalul aștepta din partea autorităților turcești aprobarea cererii sale de colaborare armată, o acțiune în care își punea, ca atîția alții, mari speranțe⁶⁷. Tonul corespondentului Al. Christofi cum vom vedea, este adesea ironic, cu o tentă critică, voit îngroșată și explicabilă la el, ca adept al generalului Christian Tell, plasat — cum reiese din chiar această corespondență — pe o poziție oarecum mai neutrală față de celelalte grupări de exilați. „D. Magheru — scrie Christofi, la 17 aprilie — tot speră, după cum este el diplomat; destul că s-a făcut nițică vorbă că Canning s-ar opune de a iesi firmanul. Negreșit că neieșind, or să găsească o pricină; mi-e silă și de oameni și de cauză, cu firmanul lor împreună“⁶⁸.

La 30 aprilie 1854, Christofi îi relatează pe larg lui Tell despre inițiativele lui Magheru, memoriul cerut celui din urmă de ambasadorul englez la Constantinopol și discuțiile avute cu el asupra cauzei Principatelor Române. Redînd conținutul memoriului, în care se arăta că s-ar putea organiza o oaste românească de pînă la 120.000 de oameni, Christofi observa că Magheru, la această dată, „nu numai că nu a pierdut speranța, dar crede mult că poate să izbutească“⁶⁹. Dar consultînd și pe alți fruntași revoluționari, pe Golești și Rosetti, asupra cererilor din memoriu, se dovedea, observa Christofi, că fiecare dintre ei se afla „în deosebite păreri“. Consultat și el de Magheru, asupra „redijării“ memoriului, Christofi îi răspunsese că: „dumnealui să urmeze pe drumul care a început și să facă tot ce trebuie după convicția lui, ca să fie consecvent, și atît meritul cît și răspunderea or să fie numai pe seama-i. Pe urmă, după ce își va face toate datoriile și nu va izbuti, poate să-și aleagă alt drum și să lucreze în unire cu alți români, rupînd-o pe față cu d. Ghica. Trebuie să se fie de una: a început cu d. Ghica, cu diplomația, trebuie să urmeze pînă la căpătîi, fără să se mai amestece cu alții“⁷⁰.

Dar părerile totuși se împart, unii între care și nepotul lui Magheru, Nițu fiind pentru „hîrtia lui Rusett“, și Al. Christofi, se referă, în acest context și la alți exilați: la V. Mălinescu aflat la această dată la Constantinopol, venit de la Paris: la Proletarul, adică Marin Serghiescu, care propunea întocmirea unui alt memoriu, iscălit de Nicolae Goleșcu, Magheru și Tell, în numele tuturor exilaților, „arătînd drepturile țării și cerînd ca să se dea arme spre a contribui țara și cur sîngele ei a scoate pe muscal din țară, împreună cu Turcia și aliații ei“⁷¹.

⁶⁷ Ibidem, scrisoarea din 17 aprilie 1854, S. 13(25)/C. p. 3.

⁶⁸ Asupra acestui moment din activitatea sa, vezi și Stan Apostol, C. Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, 1969, p. 199—200.

⁶⁹ Bibl. Acad. R. S. România, S. 13(27)/C, p. 2.

⁷⁰ Ibidem, p. 3.

⁷¹ Ibidem.

Ceva mai târziu, într-o scrisoare din 15 mai, Christofi relatează despre Magheru, pe care îl văzuse mihnit: „Tot dă la memorande și nu se vede nici un folos“⁷². Vina pentru tergiversarea unui răspuns favorabil la apelul de colaborare militară o avea, după zisele Magherului, comandantul turc Omer pașa: „D. Magheru mi-a zis — scrie Christofi — că toată piedica românului este parlida cea mare a lui Omer care este în guvern. Omer se împotrivesc formal; voiește să administreze țara militărește și să întrebuințeze pe românii în care are el încredere. În vederea rezolvării favorabile a cererii de colaborare, se adresase Magheru și ambasadorului francez la Constantinopol, St. Arnaud, căruia de asemenea îi depusese un memoriu și cu care purtase discuții.

Divergențele de opinii asupra modalității de acțiune în împrejurările date, între Magheru și Ghica pe de o parte, și grupul de la Paris pe de alta, sînt relatate pe larg de Christofi în scrisoarea din 5 iunie 1854, cînd Magheru este provocat cu dinadinsul de corespondent să vorbească, într-un cerc de exilați de la Constantinopol. Vîzînd gruparea lui Rosetti — Brătianu, Magheru vorbea cu mihnire, cum relatează Christofi, de „unii din Frăție, care se cred că sînt filozofi și le știu pe toate“, care „tună și fulgeră zicînd că binele nu este bine cînd (vine) de la străini și nu vine de la nație și prin oamenii nației, că măcar chiar supt muscali românii trebuia să se bată, ca să se deprinză la arme, ca să poată ceva și să strălucească în ochii străinilor făcînd nației un nume“⁷³.

Și Christofi reproduce aici și replica pe care Magheru ar fi dat-o adepților formulei unui război național împotriva protectoratului țarist, independent de poziția Turciei sau Austriei, dus în cele din urmă chiar și împotriva acestora. „Dumnealor — ar fi zis Magheru — deși se cred filozofi, dar nu își cunosc țara și vorbesc lesne din gură, de cere *des partisans* și că românii s-ar putea bate și împotrivi în contra muscalilor, a turcilor și a nemților cu ajutorul munților, de unde nu i-ar putea scoate lesne cîte trele puterile“. Între altele, spusese Magheru, ei uitau „că fără bani, fără arme, și provizii, nu poți face nici măcar un pas“⁷⁴, că un război de partizani al românilor în munți împotriva tuturor marilor puteri nu avea de la început nici o șansă, atîta timp cît ei puteau fi ușor de înconjurat de armatele mult mai numeroase ale dușmanilor.

Controversa aceasta dintre Magheru și revoluționarii de la Paris era de dată mai veche: pe cînd se afla la Viena, înainte de a veni la Constantinopol, el dezaprobase calea preconizată, răspunzînd lui Gr. Iordanu, trimis de la Paris să ia legătura cu el: „Eu le-am spus — reproduce Christofi — că nu sînt de opinie și convicția lor“; ideea unei revoluții pentru unitate și independență națională, împotriva voinței celor trei mari puteri, o refuzase, adăugase Magheru, „ca o utopie, nerealizabilă de a se putea aplica (sic!) într-o țară ca a noastră“⁷⁵.

Asigurînd că relațiile sale sînt „adevărul pe pielea goală“ „fără exagerații în ceea ce se atinge de fondul povestirii“, Al. Christofi intervenise și el în discuția relatată, vorbind de conduita lui Tell față de acciași „filozofi“ de la Paris, conduită care avea drept scop „o bună înțelegere și unire pe viitor, printr-o deslușire amicală și declarație sinceră a trecutului, ca fiecare să se poată păzi de a mai cădea în greșale atît de mari și vătămătoare cauzei și chiar intenției lor celei mai bune, de care nu se poate îndoi cineva că le lipsește“⁷⁶.

O altă plîngere a Magherului, de alt ordin, și ea relatată de Christofi, anume că odată rugînd pe C. A. Rosetti să-i traducă în frantuzește un memoriu adresat lui Napoleon, fruntașul radical i l-a schimbat în trei locuri, pentru ca în cele din urmă să fie trimis împăratului fără iscălitura sa⁷⁷, va fi stîrnit ru-moare printre ascultătorii lui Magheru, precum astăzi cititorilor acestei corespondențe; dar asemenea amănunte relatate de Christofi în această scrisoare, ca și în altele, sugerează, credem, o imagine mai veridică asupra profilului spiritual al oamenilor de la 1848.

Trebuie menționat că în ce privește „plîngerea“ principală a Magherului, anume dezaprobarea, în discuția relatată, a liniei preconizate de radicalii de la Paris, Al. Christofi avea păreri personale, anume i se părea că, în această privință, Magheru nu fusese consecvent și, deci în parte, se contrazicea în spusele sale, amintîndu-și de o altă convorbire cu el, pe aceeași temă, cînd ară-

⁷² Ibidem, scrisoarea din 15 mai 1854, S. 13(29)/C. p. 2.

⁷³ Ibidem, scrisoarea din 22 mai 1854, S. 13(30)/C. p. 2—3.

⁷⁴ Ibidem, S. 13(32)/C. p. 1—2.

⁷⁵ Ibidem, p. 2.

⁷⁶ Ibidem, p. 3.

⁷⁷ Ibidem, p. 4.

⁷⁸ Ibidem.

tase că deși nu era formal înțeles cu cei de la Paris, „astă opinie a celorlalți a putut intra în planul dumnealui“⁷⁹. Cît privește rolul lui Christian Tell în evenimentele recente, Al. Christofi afla tot de la Magheru amănunte interesante: „D. Magheru zice, — i se adresează corespondentul lui Tell — că trimiterea dumitale înapoi este din pricina (lui) Ruset și Brătianu, de care turcii s-au speriat auzind că sînt la Vidin“⁸⁰, adăugînd că Magheru cunoștea raportul lui Omer pentru întoarcerea lui Tell⁸¹, document după care urma să-i trimită chiar o copie.

La sfîrșitul aceleiași luni, la 26 iunie, Al. Christofi explică pe larg într-o nouă scrisoare adresată lui Tell pricina pentru care Gh. Magheru nu a primit mult-asteptatul firman. Între altele, el ține să sublinieze aici aprecierea lui Magheru privind neîncrederea turcilor față de grupul radicalilor de la Paris. „Venirea lui Ruset și Filipescu, zicea D. Magheru — scrie corespondentul lui Tell — a făcut mult rău, fiindcă, pe lingă altele, apoi nici nu țineau o taină și orice le spuneam pe dată le spunea la streini, care au împiedicat mult“⁸².

Știrile privitoare la Gh. Magheru abundă și în celelalte scrisori⁸³. Deosebit de interesante sînt știrile din corespondența lunilor aprilie-august 1854 care se referă la alți revoluționari români, exilați aflați la Constantinopol sau în trecere prin marele oraș, precum și la exilații din alte locuri. La Golești se referă el în mai multe rînduri⁸⁴, cu ei aflîndu-se în relații personale, dar fără a fi un confident al lor, aflînd de la ei, prin urmare, știri mai puține („eu nu îi întreb și ei nu-mi spun“) ⁸⁵. Informațiile referitoare la Eliade sînt mai modeste în corespondența din aceste luni⁸⁶, ele amplificîndu-se, cum arătam la început, în corespondența din toamna anului 1854, cînd încep în sinul exilaților disputele tinzînd a lămuri cauzele eșecului acțiunilor din prima jumătate a anului.

La frunzașul radical de la Paris, C. A. Rosetti, se referă Christofi și în alte scrisori decît cele la care ne-am referit⁸⁷. Despre frunzașul revoluționar moldovean, Vasile Mălinescu⁸⁸, ca și despre Petre Cernătescu⁸⁹ sau alți cîțiva exilați, pe care nu îi menționăm aici. aflăm, de asemenea, unele date interesante

În corespondența lui Al. Christofi sînt deosebit de valoroase, cum am observat, știrile privitoare la radicalii din Paris, aflați în trecere prin Constantinopol în cursul anului 1854; în intenția de a se apropia de granițele patriei, iar apoi, după eșecul încercării, unii din ei, revenind pentru scurt timp aici. Autoritățile turcești, după realizarea înțelegerii cu Austria, cum se știe, au luat măsuri împotriva onora dintre exilații români aflați la Constantinopol, pentru neutralizarea lor. La 4 septembrie 1854, referindu-se la Ștefan Goleșcu, Al. Christofi scria, adresîndu-se lui Tell: „Ștefan ți-a scris de la închisoare fiindcă nu le-a dat voie să iese simbătă, ci tocmai luni, fiindcă a trebuit mai întîi ca D. Magheru să dea o garanție în scris pentru dînsii, zicînd că și în viitor vor fi credincioși Turciei“⁹⁰.

Intențiile frunzașilor radicali erau bine cunoscute în rîndul exilaților constantinopolitani. Între altele, Christofi afla la această dată, dintr-o scrisoare a lui Nițu Magheru⁹¹, că Omer-pașa primise din partea unui subordonat informația că „în România mică s-a făcut o răscoală în capul căreia e Brătianu, și Omer a poruncit a merge trupe ca să prinză pe Brătianul. În urma aceasta — continuă corespondentul — se zice că Austria s-a grăbit și la 26 a băgat 10.000 de austrieci în România mică și douăzeci în România mare. Lui Omer i s-a trimis poruncă ca să tragă din țară toate trupele, lăsînd țara neamțului“⁹².

⁷⁹ Vezi sensul exact al acestei aprecieri în original. Ibidem, p. 8.

⁸⁰ Ibidem, p. 9.

⁸¹ Asupra aprecierii rolului lui Tell în acest moment, vezi An. Iordache, C. Vlăduț, *Christian Tell*, Craiova, 1976, p. 76—77.

⁸² Ibidem, S. 13(35)/C, p. 1—2.

⁸³ Mai vezi, de pildă scrisorile din 8 mai, 22 mai, 12 și 19 iunie, mai ales acestea două, 17 iulie, 21 august (S. 13) (28, 30, 33, 34, 36, 41/C) și altele.

⁸⁴ Ibidem, din 17 aprilie, 15 mai, 21 august (S. 13(25, 29, 41/C) și altele.

⁸⁵ Ibidem, S. 13(32)/C, din 5 iunie 1854.

⁸⁶ Mai vezi scrisorile din 31 iunie, 7 și 21 august etc.

⁸⁷ Ibidem, scrisoarea din 31 iulie 1854, S. 13(38)/C.

⁸⁸ Vezi, între altele scrisoarea din 21 august (S. 13(41)/C.

⁸⁹ Ibidem, scrisorile din 17 aprilie, 21 și 25 august.

⁹⁰ Ibidem, scrisoarea din 4 septembrie 1854, S. 13(43)/C, p. 1.

În acest context, la 11 septembrie 1854, Al. Christofi relatează pe larg lui Tell convorbirea pe care o avusese cu C. A. Rosetti, „pînă a nu pleca de aici“, după cum îi promisese într-o scrisoare anterioară⁹¹. Fruntașul radical i se destăinuie pe larg, în privința disputelor între frunțașii revoluționari în cursul evenimentelor din 1848 și a celor imediat următoare. Între altele, cerîndu-i părerea asupra unei noi „rebelie democratică“ în Franța, Rosetti aprecia că ea nu ar avea nici o șansă în condițiile existente la 1854, „dar cînd a venit vorba la o revoluție română — relatează Christofi — zice că o are în palmă și că e sigur că ar izbucni“⁹². În strînsă legătură cu relatarea discuției purtate cu Rosetti, se referă Christofi și la alți revoluționari: la Vasile Mălinescu, care îi relatase, între altele, despre încercarea de organizare a unui comitet de conducere a revoluționarilor exilați, despre Eliade și „calomniile“ sale, despre Gh. Magheru, Al. Goleșcu-Albu, P. Cernătescu, Al. I. Cuza și alții. Christofi scrisese aici atât de mult, cum aprecia ulterior, cît să-i ajungă lui Tell pentru o lună⁹³.

De la Constantinopol, Al. Christofi transmitea lui Tell și conținutul scrisorilor către Gh. Magheru aparținînd altor frunțași revoluționari. La 6 noiembrie, de pildă, îl reproduce conținutul unei scrisori adresate lui Magheru, în care I. Ghica făcea interesante confesiuni: „Acum, zice, cînd orizontul politic s-a mai luminaț, dorește a-și arăta opiniile sale asupra țării, după cum i le-a arătat și prin grai d-lui Magheru. Adecă, binele patriei lui dorește, ca țara să aibă un guvern drept, energie și tare, care să înceapă mai întîi a face școli, drumuri, canale și a insufla românului patriotism și virtutea militară. Liberalismul astfel zice că îl înțelege d. Ghica, pentru astăzi, căci, altfel, dînd libertate la oameni ca Eliad și Bolliac, or să înceapă să calomnieze și să facă rău, iar nu bine. Am crezut, zice, că odată o să poată țara scăpa de muscali, dar nu că o să treacă și prin ciurul austriac. Oricum, zice, interesele politice de astăzi ale Europei se vede că au cerut să fie astfel, dar țara are un viitor briliant.

Sînt unii, zice, care nu mai știu a fi decît ori Nicolae sau (ori) Prudon, adecă că nu zice știu decît extremități. Poate că are dreptate, zice, ca românul să fie mîhnit că în asemenea împregiurări nu a luat și el arma în mînă și că nu se putu, ca pandurii Magherului, împreună cu aliații, să bată cîteva regimente de muscali. Toți știu, zice, că românul s-a oferit și și-a arătat dorința de a se bate; prin urmare, trebuie să suferim și să avem o inimă de fier, însă să nu încetăm de a fi prudenți și cu respirație“⁹⁴.

Reproducînd scrisoarea lui Ghica, Christofi ținea să precizeze: „ăsta e sensul scrisorii, dar frazurile și esepresiile sînt cu totul altfel“, iar, apoi, în continuare, ținea să aprecieze, în spiritul critic care îl caracteriza: „Ideile sînt bune dar faptele celui care le scrie sînt cu totul altfel“⁹⁵.

Dar în centrul atenției lui Christofi, în corespondența ultimelor luni ale anului 1854, se află nu raporturile dintre Magheru și I. Ghica — raporturi stînd sub semnul înțelegerii, cum reiese din scrisoarea la care ne-am referit — ci disputele dintre Magheru și Eliade, avînd ca obiect eșecul proiectului de colaborare militară cu Poarta.

La 15 noiembrie 1854, Al. Christofi scrie pe larg lui Christian Tell despre „explicația ce a avut d. Magheru cu d. Eliad asupra cauzei și căuzașilor“⁹⁶. Pelatarea sa este învelită în limbajul pasionat al momentului — de adîncă mîhnire — pe care o trăiesc exilații, dar ceea ce interesează în această scrisoare sînt tocmai datele pe care ea ni le oferă despre starea reală de spirit a exilaților români în această dată.

La personalitatea lui Gh. Magheru se referă și scrisorile următoare, din 25 noiembrie și 25 decembrie 1854, cu date interesante, de amănunt, pentru biografia frunțașului revoluționar, ca și pentru alți exilați mai puțin cunoscuți.

Între scrisorile lui Al. Christofi de la începutul anului 1855 ar fi de remarcat mai ales aceea cu data de 5 februarie, în care este relatată discuția avută cu I. Bălăceanu, atunci venit la Constantinopol, privind raporturile lui I. Ghica și Christian Tell, cu Goleștii și alții. Cum exilații români la Constanti-

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, S. 13(44)/C.

⁹³ Ibidem p. 2.

⁹⁴ Ibidem, S. 13(47)/C, p. 1.

⁹⁵ Vezi S. 13(51)/C, p. 1—2.

⁹⁶ Ibidem, p. 2.

⁹⁷ Asupra aprecierii poziției lui Eliade din acest moment, vezi An. Iordache, C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 75—76.

popol, la această dată, „au început a se înmulți“, Christofi se raportează la noii veniți, preluând de la ei diferite „nuvele“. În afara acestei scrisori interesază și relatările din alte scrisori din primele două luni ale anului 1855. Între altele, se relatează, de pildă, despre acțiunea filo-românească a lui Baligot de Bayne, acum întors sănătos, de la Sevastopol, cu gândul de a întemeia aici un ziar⁹⁸. Ceva mai târziu referindu-se la interdicerea în țară de către Barbu Știrbei a ziarului „Timpul“ el semnala interdicția impusă de cenzura turcă lui Baligot de a scrie un articol condamnând gestul domnitorului român⁹⁹.

Anterior, apariția la București a ziarului „Timpul“ stârnise discuții printru exilați, făcându-se tot felul de presupuneri privind pe inițiatorii săi. „Timpul“ din țară — scria el la 13 februarie, adresându-se lui Tell — este probabil, cum zici, sprijinit sau făcut de Ghica. D. Magheru nu are nici o idee despre aceasta precum și Șt. Goleșcu; după cele ce îmi scrie, crede că vine numai de la tine-rimea ce nu este în contact, nici nu cunoaște partidele vecine¹⁰⁰.

În general, știrile despre situația din țară, mai ales din Moldova, stârnesc un mare interes, ele împletindu-se cu ardoarea patriotică a exilaților. La 15 ianuarie 1855, de pildă, era semnalată chemarea ca profesor în Moldova a cunoscutului fruntaș ardelean Simion Bărnuțiu¹⁰¹.

Ca și în alte serii de scrisori, „certurile“ lui Christofi pe teme de filosofie morală cu unii confrăți, dintre cei de seamă, merită să rețină în mod deosebit atenția. În acest sens, la 29 ianuarie, despre Vasile Mălinescu notează: „Mă cert câteodată cu Mălinescu, precum mă cert și cu dv. L-am întrebat: care e răsplătirea pre pământ, precum și în cer, a omului virtuos, onest, moralist și cu frică lui Dumnezeu! Mi-a răspuns după cum am auzit vorbind și onorabilul nostru dl. Blanc la Șumla: conștiința faptei, bună sau rea, este singura răsplătire morală a omului pe pământ; și pentru altundeva chiar omul se poate flata că esența spiritului său va face parte din cantitatea ce se va uni cu altă cantitate, spre a forma progresul infinit, trecând din transformare în transformare și perfecționându-se fără a putea agiunge vreodată la perfecție. Adevărul e asta, zice, cu deosebire că țăranul e totdeauna făcător de bine, cu ideea ca să nu meargă în iad, după cum i-a zis popa: și omul luminat face binele că are deplină cunoștință de conștiința lui. Și acel bine este adevărul moral sau crimă“¹⁰².

Desigur, opiniile politice ale lui I. Ghica — comentate de I. Bălăceanu și la care se referă pe larg Christofi în scrisoarea din 5 februarie — aveau un ecou mult mai larg printru exilați decât în cazul altor fruntași ai exilului și la ele se referă corespondentul lui Tell și în alte scrisori. De pildă, la 26 februarie dată la care I. Bălăceanu plecase spre țară fără a voi să-l vadă, pe Reșid-pașa¹⁰³ — Al. Christofi relatează despre o altă întâlnire având în atenție pe I. Ghica: „Bolintineanu față cu Magheru, Grigorie și eu (cu mine) — scrie el — ne-a cetit broșura lui Ghica. Pe cât țin minte, asta e sensul: „cred că nu o să mă fim sclavii nemților și (ai lui) Știrbei; de ce mă tem este că nebătându-se românii astăzi în contra muscalilor, o să cădem sub greutatea mepriței și a desconsiderației Europei.“

De un deosebit interes în corespondența lui Al. Christofi sînt relatările sale privind disputele dintre exilați cu privire la desfășurarea evenimentelor revoluționare de la 1848. Deosebit de importantă ni se pare a fi în acest sens scrisoarea din 11 iunie 1855, referind disputa dintre Magheru și Eliade asupra revoluției, precum și discuțiile din cercul exilaților constantinopolitani avînd ca obiect ultima dintre lucrările lui Eliade, „Regenerația“¹⁰⁴, în care încerca să

⁹⁸ Ibidem, scrisoarea din 1 ianuarie „D. Baligot s-a întors sănătos de la Sevastopol. Spune că noroiul e pînă la briu acolo, că muscalii vin deghezați în sanțurile aliaților și iar se întorc, că soldații francezi, îmbrăcați în capote muscălești, se duc noaptea pe ulițele Sevastopolului cu felinarul în mînă și a doua zi raportează ce au văzut; că Sevastopolul nu e ocultat de zid, decât fortificat cu strajnice baterii. Baligot o să deschiză aci un giurnal și se va putea să-i dea titlul „Moniteur turque“ pentru asta a venit aci și un tovarăș al lui“. Cf. S. 13(53)/C, p. 2.

⁹⁹ Ibidem, S. 13(64)/C, p. 2, scrisoare din 19 februarie 1855.

¹⁰⁰ Ibidem, scrisoare din 13 februarie 1855, S. 13(63)/C, p. 1.

¹⁰¹ Ibidem, S. 13(57)/C.

¹⁰² Ibidem, S. 13(59)/C, p. 2—3.

¹⁰³ Ibidem, S. 13(65) C, p. 1.

¹⁰⁴ Este vorba de *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1851.

prezintă evenimentele de la 1848, supraevaluând rolul său în cadrul acestora. În disputa dintre cei doi fruntași revoluționari, Magheru și Eliade, cel din urmă iese înfrînt și simpatia exilaților în fața cărora se desfășoară spectacolul înclină spre primul, ca să nu mai vorbim de Christofi însuși. Scrisoarea cu această dată, alcătuită un adevărat memorial asupra revoluției de la 1848, un text depășind cu mult limitele unei scrisori obișnuite — de altfel, cum este cazul și al altor scrisori aparținînd lui Christofi — constituie, după părerea noastră, un prețios izvor asupra revoluției române de la 1848 și asupra emigrației care i-a urmat. Interesează aici, evident, nu spiritul pătimăș și subiectiv — inerent stării sufletești a exilaților — ci precizările sau amănunțele de tot felul menite să întregescă imaginea noastră asupra evenimentelor și personalităților care au stat în centrul lor.

Cele mai multe dintre imputările pe care și le făceau reciproc exilații erau nedrepte, cum se știe, ele avîndu-și explicația în bună măsură, în starea de deprimare în care ei se găseau, o stare pe care atitudinea Turciei — pe pămîntul căruia se aflau — o întreținere în continuare. Despre turci, în acest sens, la puțin timp de la data scrisorii la care ne referim, într-o altă scrisoare, cu data de 2 iulie 1855, Christofi afirma: „E timp pierdut a mai vorbi asupra reflecțiilor ce inspiră intenția suveranilor! E trist însă ca, după 7 ani, să îi auză cineva ținînd asemenea langaj, depărtînd cu asemenea conduită simpatia națiilor amice și necunoscîndu-și adevăratul interes, cînd sînt încongiurați numai de inamici! Și apoi, un om ca mine să fie silit să pledeze mișcarea românilor de la '48 să developeze planurile muscalilor și să roage pe suzerani a adopta cu totul o altă politică, în folosul reciproc!”¹⁰⁵. O rază de speranță răzbate totuși în corespondența elaborată în cursul lunilor de vară ale anului 1855 în legătură cu evenimentele politico-militare aflate în curs, despre care exilații citeau cu nerăbdare tot ce se scrie¹⁰⁶.

În corespondența lui Christofi din lunile iulie-august 1855 transpar tot mai mult știrile despre tentativele de pace între cele două părți beligerante, multe dintre ele avînd caracterul unor simple zvonuri. Astfel, la 16 iulie, înregistra zvonul că domnul Moldovei, Grigore Ghica, cerea „să se orînduiască provizoriu peste amîndouă prințepatele” și că în cadrul Conferinței de la Viena, Franța ar fi sprijinit această idee, spre deosebire de Rusia, Turcia și Austria¹⁰⁷. La 13 august îl informa pe Tell despre convorbirea sa cu Costache Negri, aflat atunci la Constantinopol, despre „multe lucruri interesante” asupra cărora urma să-i relateze pe larg în altă scrisoare, acum semnăindu-i numai opinia patriotului moldovean despre dorința de unire a Principatelor¹⁰⁸.

La 20 august 1855, în scrisoarea următoare, Christofi relatează pe larg conținutul convorbirii sale cu C. Negri asupra misiunii pe care cel din urmă o avusese la Viena, precum și asupra unor evenimente politice sau de altă natură din Moldova și Muntenia. Precizările lui Negri asupra discuțiilor din cadrul Conferinței privind cauza Principatelor, relatate în această scrisoare sînt însoțite pe alocuri, cum observăm din lectura textului, de comentariile interlocutorului, Christofi, după cum lectura protocoalelor Conferinței — citite în copii oferite de Negri — este însoțită de următorul comentariu: „Eu nu pot spune mai mult decît că e o țesătură de diplomați și plină de contradicții și frazuri întortocheate”¹⁰⁹.

De o valoare deosebită, în ansamblul corespondenței lui Christofi sînt scrisorile sale de la începutul anului 1856, cu date deosebit de prețioase privind pozițiile marilor puteri față de cauza Unirii Principatelor și lupta exilaților români pentru Unire.

În ajunul deschiderii Congresului de pace de la Paris, cum reiese mai ales din scrisoarea cu data de 3 ianuarie 1856, între altele, Christofi condamnă în termeni categorici politica antiunionistă a Porții, pe care o socotea totodată potrivnică propriilor ei interese. „Frații turci — constată el cu amărăciune — cînd sînt cu muscalii, cînd cu nemții și niciodată cu românii”¹¹⁰. Dar nu numai Turcia, ci

¹⁰⁵ Bibl. Acad. R. S. România, S. 13(81)/C, p. 4—5.

¹⁰⁶ La 4 iunie, adresîndu-se lui Tell, Christofi nota: „Am dat articolul la toți, și oricum o să ne facă împrejurările ceea ce Mihai Bravul nu a putut să îndeplinească. Să le ajute Dumnezeu aliaților că pînă acum au gînd bun”, Ibidem, S. 13(77)/C, p. 7.

¹⁰⁷ Ibidem, S. 13(82)/C, p. 5—6.

¹⁰⁸ Ibidem, S. 13(88)/C, p. 3.

¹⁰⁹ Ibidem, S. 13(89)/C, p. 3.

¹¹⁰ Ibidem, S. 13(104)/C, p. 4.

și celelalte mari puteri — inclusiv cele occidentale — sînt văzute în mod critic de Christofi. „După cele ce văd pînă astăzi — scrie el în aceeași scrisoare — aliații nu sînt cum s-ar cuveni să fie, ci se bat pentru plapomă, care mai de care să predomineze în Turcia prin intrigile lor de toate zilele ce există între ambasadorii lor“¹¹¹.

Condamnînd jocurile de culise ale diplomației occidentale, cu consecințe nefaste asupra diferitelor popoare aflate sub dominație străină, Christofi găsește această diplomație vinovată de „atîta alte lucruri de care toată lumea geme de nedreptăți, dar nu îndrăznește să zică nimic“¹¹². Sînt constatări care îl fac pe Christofi să exclame în cele din urmă, cu stupeoare: „Astea toate se zic civilizație și că se bat pentru binele și fericirea națiilor! Eu cred, după cele ce văd, că se bat pentru ca să poată domni mai bine, și orice bine va ieși, după cum sînt convinși că cît (sic!) de puțin o să iasă ceva bine, este meritul împregiurărilor ... iar nu al lor“¹¹³.

Aceleași note critice la adresa politicii otomane și la interesele egoiste ale celorlalte mari puteri, pe care le desprindem din scrisoarea din 3 ianuarie, le observăm și în scrisorile următoare, din 10 și 17 ianuarie 1856¹¹⁴.

Toluși, intuind momentul istoric favorabil realizării dezideratului unității naționale, îl vedem pe Christofi depășind starea de descurajare care îl cuprinsese în ultima vreme — dezamăgit în primul rînd de politica marilor puteri — dorînd să acționeze cu hotărîre, împreună cu ceilalți exilați, în sensul realizării acestui deziderat, cum reiese și din ultimele două scrisori ale lunii ianuarie. Dacă e hotărît să acționeze, scrie el lui Tell „este că astăzi sau niciodată, cred că tot românul este dator să facă tot ce poate pentru unirea prințipatelor și pe temeiul că chiar aliații nu pot să fie contrarii“¹¹⁵.

La acțiune îl îndeamnă Christofi și pe Tell, căruia îi scrie, făcînd aluzie la neînțelegerile din trecut din sinul emigrației: „D-ta care pînă astăzi ai fost cu totul retras de orice intrigi meschine și fratrui de castă, oare nu ar fi timpul sau datoria să faci ceva? A fost destul timp ca să-ți recapitulezi trecutul și să te gîndești pentru viitor; acum trebuie ceva făcut! ... Eu aș abandona toate pentru unirea prințipatelor“¹¹⁶. Pentru a contracara acțiunile candidaților la domnie, „cu partidele lor“, care amenințau „fericirea nației întregi“ împreună cu un alt exilat, Christofi lua inițiativa unui memoriu colectiv cu cererea de unire a principatelor, urmînd a fi semnat de toți exilații fără deosebire, trimis marilor puteri și răspîndit prin toate ziarele. În această acțiune, voia, desigur, să-l implice și pe Tell; se angaja să-l convingă și pe Eliade, „cel mai păcătos dintre emigrații“ să-l semneze. „Cauza e bună, elemente sînt ... nu rămîne dar, decît găsind d-ta cu cale, să spui ce-i de făcut și să croiești lucrul, că cei de la Paris cred că nu o să zică ba“¹¹⁷.

În lunile care au urmat, speranța în unire în rîndul exilaților avea să fie întreținută, între altele, de știrile pozitive care veneau din patrie, mai ales din Moldova, unde mișcarea era sprijinită direct de domnitorul Grigore Ghica, ale cărui acțiuni patriotice stîrneau admirație. Pe C. Negri, D. Raletti, Alecsandri, Mălinescu, cu care se aflase în contacte, la trecerea sau șederea lor la Constantinopol, acum reînforși în Moldova și acționînd „cu atîta zel pentru Unire“, îi elogiază, sugerînd exemplul lor onora dintre căzuși¹¹⁸.

Accentul trebuia pus pe concentrarea forțelor în vederea realizării înainte de toate a Unirii, din care, ulterior, aveau să rezulte reformele interne așteptate. Referindu-se la broșura lui Al. Golescu-Negru, *De l'abolition du servage*¹²¹ care ar fi speriat pe unii patrioți moldoveni, că unindu-se cu muntenii li s-ar lua pămînturile printr-o reformă agrară, ca cea preconizată de autor, el notează, în acest sens: „Iată iar o lipsă de tact; să se facă Unirea, că celelalte vin singure,

¹¹¹ Ibidem, p. 4—5.

¹¹² Ibidem, p. 5.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem, S. 13(105—106/C).

¹¹⁵ Ibidem, scrisoarea din 31 ianuarie 1856, S. 13(108)/C, p. 1.

¹¹⁶ Ibidem, p. 3.

¹¹⁷ Ibidem, p. 5.

¹¹⁸ Ibidem, scrisoarea din 3 iulie 1856, S. 13(130)/C, scrisoarea din 17 iulie 1856, S. 13(118)/C.

¹¹⁹ Vezi Al. G. Golescu, *De l'abolition du servage dans les Principautés danubiennes*. Paris, 1856.

și să nu vorbească, nici să scrie alta decât Unirea¹²⁰. Fiecare patriot era dator să facă totul pentru propagarea ideii unirii, cu toate mijloacele. „Am spus tuturilor aici, ca să împene țara cu scrisorii, fiecare pe la cunoșcutii lor, spre a nu vorbi decît de unire“¹²¹ scrie el. Românilor din Paris, le incumbă mari datorii, mai ales în sensul contracarării acțiunilor Turciei. „Acum treaba celor de la Paris — scrie el lui Tell, la 3 iulie 1856 — ar fi să o rupă pe față cu turcii și să le răspundă cum se cade, iar nu (ca) acum cîțiva ani! Și să facă o sentință de hotărîre supremă, infierîndu-le toate faptele și reaua credință ce pînă la sfîrșit a avut către români, cari, din contra, pînă la sfîrșit au fost loiali“¹²².

În ciuda aprehensiunilor sale privitoare la aliați, atunci cînd cunoaște exact protocoalele ședințelor Congresului de la Paris, acestea îi fac lui Christofi, totuși „multă impresie“ și el scrie lui Ștefan Goleșcu, sugerîndu-i să facă o hirtie de mulțumire aliaților, din partea tuturor emigranților, „pentru chestia unirei principatelor, pe care aliații o sprijină cu atîta dezinteresare, demnă de nații civilizate ca Franța, Englitera și Piemont“¹²³. Iar lui Tell, îi scrie, asupra acestui subiect: „de vreme ce recunoști că trebuie a combate pe turci cu armele lor, și pe față cu dînsii, apoi asta e tot ceea ce cer eu, neică Ghiță; sîntem d-acord, fără a ne mai bate pe uscat și pe mare; deosebirea e că cu credeam a fi mai rezervat și dumneata crezi că e timpul a da turcilor poveți pe față, cum ar trebui să se poarte mai bine către români“¹²⁴.

În raport cu hotărîrea Congresului de la Paris de consultare a dorinței românilor prin intermediul divanului ad-hoc, se impunea de la sine concentrarea forțelor patriotice, responsabilitatea riscurilor pe care le aduceau cu ele acțiunile anti-unioniste, și în acest sens Al. Christofi la 5 iunie 1856 scria: „Acum e epoca cea mai critică a prințpatelor și ce rău ar fi cînd turcii, cu partizanii lor, ar izbuti ca divanul ad-hoc să zică ceea ce doresc turcii, în contra voinței țărilor! O țară sau un popol de sclavi, cum zice savant M. de Girardin în articolul din 15 mai!“¹²⁵.

Dacă poarta, în cazul relatat, nu ar fi dat satisfacție, Christofi mai propunea ca exilații, care primeau pensii din partea guvernului turc, în semn de protest să renunțe la acest sprijin material. Anticipa că asemenea propunere era prejudicioasă pentru o serie de exilați aflați în serioase lipsuri materiale și se îndoia ca atare că ea avea să fie primită; speranțe își punea în primul rînd în Magheru, pe care promitea să-l acompanieze, sperînd că poate și printr-un asemenea gest „frații suverani — cum le spunea el turcilor în ironie — ar începe să devie mai moderată“¹²⁶. Ulterior, din corespondența sa către Tell aflăm că Magheru aprecia că protestul propus pe această cale, a renunțării la pensia turcească, trebuia lăsat la latitudinea fiecăruia, el unul socotind pensia primită nu ca o gratuitate din partea guvernului turc, ci ca un drept care i se cuvenea¹²⁷, dar înțelegea să protesteze cu hotărîre la Poartă — și o face — în acest sens, spre satisfacția lui Christofi.

Deși pentru un protest colectiv la Poartă, împotriva atacurilor lui Noquèse, își dăduseră acordul, în afară de Tell, Bolintineanu, Gr. Serurie și poate alții, fără Magheru — care înțelegea să acționeze ca în atîtea rînduri, personal — o asemenea acțiune nu a mai avut loc, se pare, iar turcii, cum notează Christofi „în loc să dezavueze pe Noquèse, a dat un perdaf lui Baligot“ — care intervenise în sprijinul românilor — „pentru că a scris în contra articolelor lui Noquèse și a sprijinit drepturile românilor“. Baligot de Bayne ar fi replicat, spre satisfacția exilaților „că ăsta e adevărul“¹²⁸ adaugă Christofi.

Într-o asemenea atmosferă, în iulie 1856, lua sfîrșit exilul constantinopolitan al lui Al. Christofi, de la această dată, trăgîndu-se „în viața privată de voiajor“¹²⁹.

Se încheie astfel, și una dintre cele mai bogate corespondențe de exil din cîte cunoaștem, care ne oferă, cum am arătat, numeroase detalii asupra revoluționarilor de la 1848, asupra stării de spirit din anii grei ai exilului.

¹²⁰ Ibidem, scrisoarea din 3 iulie 1856, S. 13(130)/C.

¹²¹ Ibidem, scrisoarea din 17 aprilie 1856, S. 13(118)/C.

¹²² Ibidem, scrisoarea din 3 iulie 1856.

¹²³ Ibidem, scrisoarea din 22 mai 1856, S. 13(123)/C.

¹²⁴ Ibidem, scrisoarea din 19 iunie 1856, S. 13(128)/C.

¹²⁵ Ibidem, S. 13(125)/C.

¹²⁶ Ibidem, scrisoarea din 3 iulie 1856, S. 13(130)/C.

¹²⁷ Ibidem, scrisoarea din 10 iulie 1856, S. 13(131)/C.

¹²⁸ Ibidem, scrisoarea din 24 iulie 1856, S. 13(133)/C.

¹²⁹ Ibidem, scrisoarea din 3 august 1856, S. 13(135)/C.